

Софийски университет “Св. Климент Охридски”

Исторически факултет

Катедра „Нова и съвременна история”

**ПОЛИТИКАТА НА ВЕЛИКОБРИТАНИЯ В РЕГИОНА НА
БЛИЗКИЯ ИЗТОК ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ
НА XX ВЕК И НАЧАЛОТО НА XXI ВЕК
(1993-2003)**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор”**

Докторант
Росен Василев Кукушев

Научен консултант:
проф. дин Христина Мирчева

София, 2012 г.

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита от катедра „Нова и съвременна история” при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Дисертацията се състои от въведение, три глави и заключение в обем от 260 машинописни страници; списък на използваните документи и извори (9) и на научна литература и периодичен печат (17).

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Външната политика на една от най-големите европейски държави, притежаваща повече от два века огромна колониална империя, постигнала авторитет на велика сила и пряк участник в световните дела през XX в., играеща важна роля при вземане на решения от световен характер - съвременна Великобритания, представлява изключителен интерес за изследователите на съвременната история на света, за авторитетните специалисти по проблемите, прийомите и целите на международната политика, и за действащи политици, които оценяват историческия опит като извор на знания и модели на поведения в сложната система на световната дипломация.

Темата на настоящата дисертация е посветена конкретно на проблемите на британската външна политика в региона на арабския свят в края на XX в. и началото на XXI век. В нея се включват редица конкретни въпроси на тази политика, пряко свързана с интересите и позициите на Великобритания в обособения политически и географски район, върху регионалните вътрешно-арабски отношения, израелско-палестинския конфликт и т. нар. съвременен мирен процес, политиката към Ирак и войната срещу тази арабска държава и отношенията с другите арабски страни и Иран, обозначени с определението „*близкоизточна политика*” на Обединеното кралство Великобритания и Северна Ирландия през 90-те години на XX век и началото на XXI век.

Включените в дисертацията проблеми и въпроси придобиват все по-актуално значение за научните среди и за анализаторите на процесите в системата на регионалните отношения в арабския свят, в Европа и в трансатлантическите параметри. Те имат пряко отношение към анализа на съвременните процеси, които се развиват в сферата на глобалната система на международните отношения, в нейните подсистеми в Европа и в Близкия изток, в Иран, Афганистан, в Южна и Централна Азия, както и при развитието на нови теории и направления на политологичната мисъл.

Особеният близкоизточен аспект на политиката на британските правителства се намира в непосредствена връзка със специфичните прийоми на традиционната

английска дипломация в арабския свят през десетилетията на миналия век, с държавното и икономическото развитие на Обединеното кралство, с глобалната политика на Великобритания в началото на ХХI в., с философията и практиката на викторианския модел политика и на съвременните ѝ измерения през втората половина на ХХ в., прилагана в отношенията със САЩ, с държавите от Западна Европа и с Руската федерация, с редица държави от Западна и Централна Азия, а в по-широк смисъл – с целия ислямски свят, с неговите международни организации и с най-активните играчи на регионалната сцена.

Проблемите на външната политика на Великобритания в последното десетилетие на ХХ в. и в началото на ХХI в. са достатъчно сериозни, но по правило те са свързани с влиянието на концепцията на трансатлантизма и тази на европоцентризма, които определят философията и политическата стратегия на британската дипломация. Те представляват специален интерес за изследователите предвид тяхната особена емоционална и политическа актуалност в съвременния дневен ред, оформен от началото на 90-те години на миналия век, когато започват сериозни изменения в съотношението на силите в света и респективно в системата на международните отношения.

Множеството фактори, които определят актуалността на голямата тема за съвременната история на международните отношения и за съвременната история на цяла поредица от държави, участници в регионалната политика в Близкия изток, са разнообразни, но пряко свързани с многоаспектния характер на блискоизточната политика на Великобритания.

Първо, в контекста на прехода на системата на международните отношения от едно състояние в друго след края на студената война в края на 80-те и началото на 90-те години на ХХ в. външната политика на Великобритания се налага като важен елемент от диалога на Европа със САЩ, а в по-широк контекст нейните инициативи, успехи и провали са залог за ефективността и продуктивността на трансатлантическите отношения. Този извод се налага не само поради претенцията на Великобритания да води паралелна политика на близки отношения със САЩ и на съюзнически отношения с Европа, но и заради определени геополитически съображения.

Второ, блискоизточният конфликт от конфликт и елемент на противопоставянето в годините на Студената война придобива все повече характеристиките на явление със самостоятелен конфронтационен заряд. До 1990 г. Близкият изток, въввлечен в Студената война след Суецката криза от 1956 г, има определено подчинено положение под натиска на глобалното противопоставяне на Изтока и Запада. В преходния етап към нов световен ред през 90-те години на ХХ в. обаче регионалната среда в Близкия изток се изменя, а големият блискоизточен конфликт се превръща в израелско-палестински. В това си качество той отново поражда дебати по деликатните разлики в политиката на арабските държави и Израел, на Европа и на САЩ.

Трето, европейските столици все по-често се разминават в своите подходи по отношение на израелско-палестински конфликт с Вашингтон. В Европа най-общо решенията на този конфликт се търсят в многостранната дипломация, в икономиката и в диалога между културите и религиите. В САЩ предпочитат и налагат едностранната мирна дипломация, военната сила и икономическите санкции. Видимо заела място между Европа и САЩ, Великобритания и нейната външна политика придобиват специфично значение. Те се превръщат, в много случай, в необходим фактор и за политиката на САЩ и за политиката на Европа в Близкия изток.

Четвърто, изборната победата на Лейбъристката партия във Великобритания през 1997 г. води до съществена промяна в подходите на държавата и правителството към международните отношения. Великобритания се интегрира в европейските икономически и политически отношения, стреми се към по-самостоятелна роля в трансатлантическите отношения, развива нов тип междудържавни отношения с някои арабски държави, по-често взема под внимание общественото мнение, включително и на мюсюлманските си граждани и други. Независимо от това британската външна политика се направлява традиционно от набор от устойчиви фактори и елементи, чието изучаване и структуриране поддържат актуалността на разглежданата проблематика в научен план.

Пето, в началото на ХХІ в. в регионалната система на международните отношения в Близкия изток се създават нови условия, обусловени от терористичните атентати във Вашингтон и Ню Йорк на 11 септември 2001 г., от последвалата ги

„война срещу тероризма” в Афганистан и мотивираната по същия повод война в Ирак в началото на XXI в. Става дума за поредица от сериозни предизвикателства към света, към неговата сигурност и към отговорността на големите държави, включително и на Великобритания, за преодоляване на заплахите не само от страна на международния тероризъм, но и от решения, които предвиждат използване на сила, т. е. причиняване и на невинни жертви. Такива решения очевидно трябва да се заменят с други по-близки до принципите на хуманността, мера и международното разбирателство.

Пълно изследване върху политиката на Великобритания в рамките на ЕС и САЩ по отношение на Близкия изток в българския историопис и дори в самата Британия, все още не е сътворено. Поради това всяко ново аргументирано и мотивирано изследване може да направи научен принос в изследователските анализи, в изводите и заключенията за ефективни политически и дипломатически решения и да получи признанието на изследователи, политици и политолози, включително и на международни научни конференции.

Основните научно-изследователски цели на настоящата дисертация се определят от качествените промени в света от началото на 90-те години на XX в. и от новите характеристики на преходния характер на глобалните международни отношения, които се движат от противопоставяне на две велики сили и на техните съюзници в годините на студената война до дебатите за формата и полюсите на новия световен политически, международен и икономически ред. В този смисъл и предвид обхватността на темата на настоящето изследване, след кратко историческо въведение, си поставя следните **научно-изследователски цели**:

1. да синтезира в кратко въведение промените в традициите на британската дипломация по блискоизточния конфликт от 1945 г. до последното десетилетие на миналия век и да формулира съвременните им измерения по принцип;

2. да изследва и анализира механизмите на формиране на британската външна политика в Близкия изток и избора на мотивирани подходи, въз основа на които се формулират и реализират определени външнополитически приоритети и цели на британската блискоизточна политика в края на XX в и първите години на XXI век.

3. да анализира и дефинира основните характеристики, принципи, проблеми и приоритети на външната политика на Великобритания в Близкия изток през 90-те години на XX в. на фона на развиващите се трансатлантическите отношения;

4. да систематизира документите, фактите и събитията, които обясняват логиката в поведението, мотивацията и действията на основните субекти на външната политика на Обединеното кралство – *Форин офис* и *министър-председателя*, независимо от партийната им принадлежност и убеждения; да проследи и изследва в развитие основните характеристики на британския подход към проблемите и конфликтите в Близкия изток през 90-те години на XX в. и първите години на XXI в.;

5. да систематизира аргументите и фактите за личния принос на министър-председателя Т. Блеър в разработването на принципите и на философията на правителствената политика; да разкрие съвременните методи и прийоми, прилагани от министри и съветници на премиера в реализирането на блискоизточната политика;

6. да анализира съотношението между вътрешна и външна политика на Великобритания и неговата роля за формиране на мюсюлманските общности в Обединеното кралство и за степента на тяхното влияние върху провежданата блискоизточна политика.

Историческите граници на поставените проблеми са определени от естествения ход на събитията и степента на ангажираност и действия на Великобритания, САЩ и европейските партньори в процесите в Близкия изток. *Долната граница* на изследването е началото на 90-те години на XX век, т.е. началото на фундаментални изменения в Близкия изток и трансатлантическия свят след края на студената война, резултатите от първата война в Персийския залив от 1991 г. и Споразуменията за мир в Осло от 1993 г. *Горната граница* на изследването (2003 г.) е определена от две събития, които коренно променят естеството на британската външна политика в Близкия изток – войната в Ирак от 2003 г. и кризата на трансатлантическия диалог по цял кръг от въпроси и противоречия, които тази война поражда.

Основният акцент на научното изследване е съвременната блискоизточна и трансатлантическа политика на Великобритания, реализирана специално от

лейбъристките правителства начело с Тони Блеър до 2003 г. Логично въведение към проблематиката е краткият анализ на политиката на Великобритания в Близкия изток след 1945 г., когато опитът на британската дипломация се гради основно на желанието да се преформулира и да се реконструира съществуващата система на колониални отношения чрез икономическите взаимоотношения и подкрепата на панарабския национализъм. Към началото на 90-те години на XX век обаче все по-ясно се определя необходимостта от внасяне на нюанси във външната политика на Великобритания, от балансиране на механизмите, които управляват трансатлантическите отношения и трайно определят блискоизточната политика на Великобритания през 90-те години на XX век.

Основа на **методологията** на изследването са общонаучните и специални методи, анализа и синтеза на изследваните проблеми, абстрактно-обяснителната интерпретация на историческите събития и процеси, контент-анализа на изворните материали. Използвани са **три основни типа изследователски принципа**: *първо*, принцип на историческа последователност при разработването на проблемите на политиката на Великобритания в Близкия изток през 90-те години на XX в.; *второ*, принцип на сравнително-историческия анализ на основните събития и процеси в Близкия изток и тяхното съотнасяне към политиката на САЩ, Великобритания и ЕС; *трето*, системен анализ на генезиса на израелско-палестинския конфликт и подходите за неговото разрешаване, допълнени с анализ на политиката на основните регионални фактори в регионалните междудържавни отношения.

В рамките на изследването се анализира влиянието на различните външнополитически теории върху външната политика на Великобритания с оглед на тяхната практическа приложимост (конструктивизъм и реализъм). При анализа на британските геополитически интереси в Близкия изток се прилагат два основни подхода: *дипломатически* и *стратегически*. Първият цели да акцентира върху необходимостта от запазване на възможно най-добрите взаимоотношения на Великобритания с режимите в Близкия изток или поне с онези обществени сили, които са в състояние да оглавят управлението на страните си. Вторият подход държи сметка за военните, политическите и идеологически заплахи от Близкия изток, както и за средствата, необходими при тяхното ефективно противодействие.

Научното изследване се гради на сериозни изворови материали – официални документи, становища и речи на британските правителства и Форин офис през 90-те години на XX век, документи за политиката на САЩ и Великобритания, протоколи, речи, заявления и коментари от Камарата на общините през изследвания период, документи на ЕС, Държавния департамент на САЩ и министерство на външните работи на Държавата Израел, доклади и изследвания на аналитични и изследователски центрове в Европа, САЩ, Великобритания, Франция, Русия, арабските държави и други.

Особен и важен вид извори са биографичните и автобиографичните текстове за главните участници в изследваните процеси и явления - Маргарет Тачър, Тони Блеър, Джордж У. Буш, Ясер Арафат, Ариел Шарон и други. За изясняване на някои проблеми, свързани с формирането на британската външна политика след 1945 г., са използвани основополагащи исторически, политологични и икономически трудове на американски, европейски, в това число британски, и блискоизточни автори. За целите на изследването са използвани вече публикуваните научни разработки – студии и статии, анализи, статии и монографии на западноевропейски, американски, английски и руски издателства, които разглеждат съвременната и най-нова проблематика в Близкия изток. Важен елемент от ползваната литература са материалите от текущия периодичен печат, телевизионни изявления и коментари и други.

Практическата значимост на научното изследване е свързана с възможностите за по-ясно прогнозиране на процесите на взаимодействие на регионалните сили в Близкия изток, развитието на арабско-израелския конфликт и други възли на противоречия и конфронтация, поведението на Великобритания, САЩ и европейските държави в Близкия изток, както и възможностите за по-тясно сътрудничество на България с държавите от този регион. Резултатите от труда ще бъдат използвани в бъдещи изследвания на автора по проблемите на блискоизточния регионализъм и трансатлантизма, сравнителния анализ на процесите на вземане на външнополитически решения във Великобритания, Европа и други региони по света, история и външна политика на държавите от арабския Изток и други.

Основната част от това изследване е направено с финансовата подкрепа на диалог „Институт Европа” към Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

2. Кратко изложение на дисертационния труд

Изложението на дисертацията се състои от увод, три глави и заключение.

Първата глава на дисертацията „Политиката на Великобритания в региона на Близкия изток (1948-1997)” разглежда принципите, проблемите и развитието на основите на британската външна политика в Близкия изток след Втората световна война и последвалите противоречиви и нееднозначни външнополитически решения на Лондон през 90-те години на XX век. В тази глава се изследват три основни проблема.

Първата част от първа глава, озаглавена „Близкоизточният конфликт и политиката на Великобритания в региона (1948-1967)” е своеобразно историческо въведение в разположението на силите в региона на Близкия изток след края на световната война, в което се представят външнополитическата стратегия на Великобритания и на нейните две по характер противоположни концепции - приемственост в политиката от първата половина на XX в. и постоянна адаптация към условията на новата историческа епоха през втората половина на века. Под приемственост се разбират преди всичко основополагащите елементи в стратегията на британското външно министерство - професионализмът на дипломатическата служба, глобалните интереси на държавата и нейното място в системата на международните отношения, принципите на „постоянни интереси и временни съюзници” и най-известният за британските правителства принцип „разделяй и владей”. Друг елемент на тази външнополитическа стратегия е способността за тактическо лавиране, за постоянно приспособяване към бързите обществени промени, които настъпват в условията на една или друга държава в региона и в международната среда.

През втората половина на XX век най-ярък израз на тези външнополитически концепции са специалните отношения на Обединеното кралство със САЩ. Историческите факти показват, че след 1945 г. икономическата и военната сила на

Великобритания сериозно намаляват в полза на издигането на най-силната държава в света - Съединените американски щати. Друг важен елемент на следвоенната британска външна политика е водещата за Лондон и за света глобална конфронтация Изток-Запад, известна като студена война. Тя се отразява и върху блискоизточната политика на Обединеното кралство.

Националистическите и революционни по своя характер настроения на блискоизточните елити се ускоряват в условията на остро съперничество между САЩ и СССР за привличане на този елит към двата формиращи се глобални блока. В тази обстановка Великобритания е принудена да признае реалните ограничения на стремежа ѝ да насърчава развитието на Близкия изток без конкуренция.

Следвоенната политиката на Великобритания на „*умиротворител*” и „*посредник*”, който се стреми да запази крехкия баланс между интересите на арабската и на еврейската част от населението в подмандатна Палестина, обаче претърпява неуспех. Усилията на международната общност в лицето на ООН за мирно разрешаване на споровете между двете общности и за установяване на статута и точните граници на двете бъдещи държави обаче предизвикват острата реакция на радикалните сили на двата етноса.

При така създадените условия Лондон прави опити да спечели парньорството на Вашингтон в полето на дипломатията до началото на 50-те години на XX век, но неуспехът на Великобритания да наложи западноевропейската модерност, разбрана като система от стратегически съюзи, над народите от Близкия изток се дължи на две обективни реалности – подценяване на националистическите сили на арабския свят и надценяване на собствените, т.е. британските възможности.

В тези условия национализацията на Суецкия канал и последвалата го Суецка криза през 1956 г., Юлската антимонархическа революция в Ирак през 1958 г. и третата арабско-израелска война (юни, 1967 г.) не са еднократното действие на външни и вътрешни фактори, а свързани с историческия процес на упадък на британската мощ в Близкия изток. Този исторически процес има политически и икономически измерения, които са свързани с обективните реалности и с емоционалната нагласа на английското общество, тъй като то, както и държавниците, много трудно се разделят със самочувствието на граждани на велика империя, която

загубва много от блясъка си от края на XIX и началото на XX в. Процесът на преоценка на колониалното минало на Обединеното кралство обаче е твърде дълъг въпреки обективните обстоятелства.

Втората част на първа глава на изследването „Великобритания и Близкия изток през 70-те и 80-те години на XX век” анализира ситуацията в Близкия изток през посочените десетилетия, която се развива под знака на значителните центробежни и центростремителни сили в политиката, на появата на симетрични и асиметрични зависимости в икономиката и в обективните предпоставки на идейно-политическите и обществените дебати. Логиката на процесите в арабския свят следва на практика затворения цикъл на един основен алгоритъм в развитието на подходите и насоките на функциониране, присъщи на „мюсюлманската политика” в модерната епоха, а именно, модернизацията предизвиква повърхностно и частично обновление на обществено-политическите отношения. Същевременно тя отрицва силна вълна на социално недоволство, което прераства в търсене на легитимация чрез традицията, заложената в религиозния опит. Тази константна величина намира конкретни проявления и особени форми на изява в политиката на отделните блискоизточни и северноафрикански държави. Външнополитическите курсове и ориентации на основните арабски държави са доказателство за новите предизвикателства, пред които е изправена британската политика в Близкия изток.

Очертаният в тази част на първа глава профил на ситуацията в Близкия изток и на политиките на основните арабски държави през 70-те до началото на 80-те години на XX в., които се изтръгват от британската сфера на влияние, рефлектира върху генезиса и еволюцията на представите за ролята и мястото на външната политика на Обединеното кралство в региона.

Първо, загубила и последните стратегически позиции в Персийския залив, бившата Британска колониална империя се опитва да влияе на събитията чрез федерацията на седемте по-малки заливни държави в ОАЕ, а по-късно и чрез Съвета за сътрудничество в Персийския залив, създаден в условията на иранско-иракската война и с участието на Саудитска Арабия - най-важният арабски партньор на Великобритания. Целите, които преследват правителствата в Лондон, са свързани със запазването на контрола над военната база в Аден, с укрепването на позициите на

английските нефтени компании в Персийския залив, атакувани от конкуренцията на американските компании, специалните отношения със Саудитска Арабия и Иран на шах Пахлави. Експанзията на американските икономически и стратегически интереси в района, антиколониалната борба на народите от Арабския полуостров и териториалните противоречия между арабските страни, и най-вече между Ирак и персийски Иран са факторите, които обуславят краха на политиката на Великобритания в Залива.

Второ, важен момент в процеса на отстъпление на Великобритания от Близкия изток е Октомврийската война през 1973 г. и сериозните политически, военни и дипломатически последици от нея. Промяна във външната политика на Великобритания настъпва и поради присъединяването ѝ към Европейската икономическа общност през 1973 г., което променя както ролята на Великобритания в света, така и позицията на Европа. Европейската интеграция на Великобритания съвпада с началото на развитието на европейското сътрудничество в областта на външната политика и политиката на сигурност. Превръщането на Обединеното кралство в пълноправен участник в тази политика означава преформулиране на британската позиция от звено в конфликта Изток-Запад във фактор на диалога Европа - Америка.

Зависимостта на западния свят от петрола в Близкия изток, проявила се непосредствено след Октомврийската война от 1973 г., утвърждава още повече европейския път на Великобритания или поне тенденцията да се следва проевропейска външна политика. Позицията на британската държава в хода на войната се определя от инструментите на международното право и на съвместните политически и дипломатически усилия на държавите в ООН и ЕО.

През 80-те години на XX век политиката на британския премиер М. Тачър в Близкия изток на пръв поглед изглежда противоречива и непоследователна, но в действителност отразява принципната привързаност на британската политика към защитата на националните и на държавните интереси, както и на традициите на политическия реализъм. М. Тачър твърдо вярва във възможността за създаване на нов международен ред, в който всяка държава се ръководи преди всичко от собствените си национални интереси. Подобна политика предлага по-големи

перспективи за осигуряване на мир и просперитет в Европа и в света, отколкото изградените по време на студената война системи на взаимна обвързаност. Поради това, когато подкрепя декларациите на Европейската общност в защита на палестинското право на самоопределение и резолюциите на ООН, които осъждат агресивната политика на Израел, консервативното правителство на М. Тачър се ръководи от принципите на международното право и икономическата и търговска изгода. Когато се прилага концепцията за „специалните отношения” със САЩ като основа на мирната дипломатия в Близкия изток, британските интереси дават преимущество на стратегическите съображения.

Третата част на глава първа на дисертацията е посветена на „Краят на Студената война и политиката на британските правителства в Близкия изток”. Тя анализира системно качествените промени в политическата карта на света след края на студената война и свързаното с това развитие на нови европейски и американски инициативи, насочени към арабо-мюсюлманския свят в Близкия изток и Иран, в Централна и в Източна Азия. Промените в световен и европейски мащаб налагат преосмисляне на политиката и на Великобритания към нейните съседи, съюзници и противници, както и на методите и средствата на британската външна политика.

В новите условия т. нар. специални отношения със САЩ придобиват ново значение. Породени от събитията през Втората световна война и укрепени в годините на студената война, „специалните отношения” като съдържащ фактор на влиянието на Германия, а впоследствие и на СССР, през 90-те години на XX в. откриват нови обекти на външната политика.

Водещата роля на Великобритания, отговорността и лидерството са основни акценти и ключови понятия в програмния манифест на британската Консервативна партия през 1992 г. А състоянието на британската външна политика в Близкия изток се влияе от два взаимно свързани процеса: преходът на системата на международните отношения от едно състояние в друго след края на студената война и промените в съдържанието на блискоизточния конфликт след първата интифада на палестинците в окупираните територии в края на 80-те години. Под влиянието на тези процеси външната политика на Великобритания се превръща във важен елемент

от диалога на Европа със САЩ, а в по-широк контекст - нейните успехи или неуспехи са залог за ефективността и продуктивността на трансатлантическите отношения. Този извод се налага не само поради претенцията на Великобритания да води паралелна политика на близки отношения със САЩ и на съюзнически отношения с Европа, но и заради определени геополитически причини.

Второ, Великобритания е длъжна да се съобразява с промените в блискоизточния конфликт, който придобива все повече характеристиките на явление със самостоятелен конфронтационен заряд. До 1990 г. Близкият изток най-общо се характеризира с подчинено положение спрямо глобалното противопоставяне Изток-Запад, но в преходния етап към нов световен ред от началото на 90-те години на ХХ в. регионалната среда в Близкия изток променя акцентите - от регионален, арабско-израелският конфликт вече звучи като израелско-палестински.

Подходите на САЩ и Европа по отношение на този конфликт се срещат и се разминават. През 90-те години на ХХ в. разположена между Европа и САЩ Великобритания заема специфично положение, а британските геополитически интереси през разглеждания период може да се разпределят в две основни категории: дипломатически и стратегически. Дипломатическият подход акцентира върху необходимостта от запазване на възможно най-добрите взаимоотношения с режимите в Близкия изток или поне с онези обществени сили, които са в състояние да оглавят управлението на страните си. Стратегическият подход във външната политика на Великобритания държи сметка за военните, политическите и идеологическите заплахи от Близкия изток, както и за средствата за тяхното ефективно противодействие.

Британският премиер Дж. Мейджър от Консервативната партия е най-верният съюзник на САЩ във войната в Персийския залив (1990-1991), политиката на съдържане на Ирак, но по отношение на арабско-израелския конфликт Той следва политика на балансиране между Европа и САЩ, и между държавите-членки на ЕС. Дж. Мейджър е убеден, че външната политика, формирана в Лондон, може да подпомогне мирния процес най-малкото по два начина - *първо*, чрез политически и дипломатически средства за сближаване на двете страни в процеса, и *второ*, оказвайки практическа дипломатическа помощ.

Формите на британска подкрепа на мирния процес са логистичната и материална подкрепа на формиращите се палестински сили за сигурност, съдействието при изграждане на централна парична институция на палестинската автономия, наблюдението на изборния процес, подпомагането на частния сектор и други. Друг приоритет за британската външна политика е подобряването на отношенията между Йордания и Израел. Дж. Мейджър е първият западноевропейски политик, който разговаря с палестинския лидер Я. Арафат на територията на Палестинската автономия (ПА) през 1995 г. Същевременно официални английски делегации не преустановяват посещенията в Израел с цел допълнително укрепване на икономическите отношения в региона.

От края на 1995 г. обаче мирният процес изпада в застой, а отношенията между Палестинската автономия и Израел навлизат в нов опасен кръг на взаимни провокации и насилие. Великобритания застава твърдо в подкрепа на изразената в декларация на Съвета на министрите на ЕС (1 октомври 1996 г.) позиция за статута на Йерусалим и за недопустимостта на израелските опити за насилствена окупация на града в съответствие с разпоредбите на резолюция 242 на Съвета за сигурност на ООН. Британската дипломатия приветства и предприетите действия между Сирия и Израел като „*полезна стъпка за възобновяване на израелско-сирийския диалог*”.

Друг израз на конструктивната политика на Великобритания е активното участие и в учредителната конференция на т.нар. **Барселонски процес** на 27 ноември 1995 г. за „*евросредиземноморско партньорство*” между държавите-членки на Европейския съюз и страните от южното крайбрежие на Средиземно море в политическата, икономическата и социалната сфери. Конференцията в Барселона е важна стъпка по пътя към преодоляването на традиционните противоречия и проблеми на района. Диалогът по оста Север-Юг е поставен на здрава основа. За Великобритания тази рамка на Барселонския процес дава подходяща възможност за реализация на собствени проекти в областта на търговския обмен с Египет, Либия и Израел, както и за регионални инициативи в сферата на сигурността с други европейски държави и САЩ.

Глава втора на дисертационния труд „Политиката на Обединеното кралство в региона на Близкия изток (1997 – 2001 г.)” бележи поредния

исторически момент на напрежение в Близкия изток и първите провали на мирния процес след 1995-1997 г. В този период Лейбъристката партия формира своите външнополитическите идеи и концепции, а нейните политически лидери и идеолози разработват моделите на своето поведение в Европа и в Близкия изток. Спечелила парламентарните избори през 1997 г. партията определя най-важните моменти в близоизточната си стратегия през първия мандат на британския премиер Т. Блеър (1997-2001).

Първата част на тази глава е посветена на сериозната тема за „Лейбъристката партия и новата политика на Великобритания в Близкия изток“. Определението „нова“ следва външнополитическите идеи и концепции на партията, които са и в основата на следваната от Т. Блеър политика в Близкия изток и отношенията с трансатлантическите партньори на Обединеното кралство. Те водят началото си от т.нар. *либерален интернационализъм*, основан на вярата, че държавите споделят общи ценности и интереси. Лейбъристите изоставят своите егоистични национални интереси в името на изграждането на единна международна общност, а външната си политика градят на основата на демократични принципи и универсални морални норми. Те поддържат системите за колективна сигурност, които дават възможност за по-стабилен и конструктивен подход към международните отношения и акцентират върху необходимостта от разоръжаване в глобален мащаб, контрол върху търговията с оръжия и отказ от използването на военната сила. Познатата за лейбъристите в близкото минало солидарност единствено с работническата класа се извежда от употреба и се заменя със защита на интересите на цялото общество, на всички негови слоеве и групи, и със защита на националните и стратегическите интереси на страната.

Проф. М. Кларк, ръководител на Центъра за изследване на отбраната и Института за международна политика на Кралския колеж в Лондон и автор на множество анализи за британската външна политика, извежда три кръга от принципи на външната политика на лейбъристките правителства след 1997 г. *Първият кръг* от принципи се свързва с наличието на интереси и ценности, с които Обединеното кралство – чрез средствата на пазарната икономика, прилагането на определени правила и норми и т.н. – въздейства на международните отношения и регулира

възникналите конфликти. *Вторият кръг* от принципи е сведен до изработването на цялостна концепция за употребата на сила за постигането на целите, които си поставят британските интереси. Инструменти на този кръг от принципи са военната сила, дипломацията и либерализацията на световната икономика. *Третият кръг* от принципи е свързан с вземането на правилните външнополитически решения в условията на непрекъсната борба и противопоставяне на прогресивни и реакционни сили в годините след края на студената война.

Според Р. Купър, един от видните теоретици на британската външна политика, „светът днес вече не представлява единна политическа система”. Той е разделен по-различен начин в сравнение с времето на Студената война. На *първо* място, съществува пред-модерен свят, в който държавата губи легитимния монопол върху употребата на сила. Примери затова са Либерия, Сомалия и Афганистан, но те не са статични, тъй като съществува вероятност да възникнат нови държави, които се намират в етапа на предмодерно развитие. *Второ*, съществува модерен свят, който се ръководи от класическата система на равновесие, в която суверенитетът на държавите е от решаващо значение, а съотношението на силите и интересите доминира над международната среда. *Трето*, в международната система, според Р. Купър, е постмодерният свят, в който сигурността не се основава на равновесието, а е предмет на интернационални, но самоналожени ограничения.

Следвайки тези теоретични модели, правителството на Блеър поставя най-важния акцент на своята външна политика върху специалните отношения със САЩ. На второ място са отношенията с Европа. Те са от изключително значение за Т. Блеър и съмишленици най-малко по две причини: *първо*, процесът на европейска интеграция съдейства за укрепването на сигурността в Европа и недопускането на военни конфликти, и *второ*, отношенията между държавите в ЕС се основават на икономическите и политическите ценности на либерализма, а в сферата на сигурността – на неупотребата на заплахата и военна сила. Други важни практически измерения на британската външна политика са отношенията с трети страни, основно държавите от Африка и Близкия изток, спрямо които влиза в употреба т. нар. хуманитарни интервенции, и концепцията за цялостна стратегия в Близкия изток, в

основата на която стоят израелско-палестинският въпрос и методите на етичната външна политика.

Всички тези постановки намират място в три важни документа - предизборния Манифест на Лейбъристка партия през 1997 г., Изложението на целите на Форин офис от 12 май 1997 г. и Стратегическия преглед на отбраната от юли 1998 г. В тези документи намира място и отношението на британската Лейбъристка партия към израелско-палестински конфликт, към стратегията на правителството в региона и сериозните промени в блискоизточната политика на Великобритания.

Втората част на втора глава е посветена на „Политиката на лейбъристкото правителство в Близкия изток (1997 – 1999)“. Тя започва с кратко изложение на основните предизвикателства, пред които се изправя правителството на Т. Блеър, когато идва на власт през май 1997 г. То има ясното намерение да реформира и обнови външната политика на страната, която все още е под силното влияние на управлението на М. Тачър. Наследството на външната политика на М. Тачър е свързано с традициите на политическия реализъм и разбирането за силовото противопоставяне в международните отношения като основен елемент на глобалната среда. В Близкия изток това означава приоритет на икономическите интереси, в трансатлантическите отношения води до евроскептицизъм, а като обща характеристика акцентира на националния суверенитет на Обединеното кралство.

Сериозно предизвикателство за новата администрация в Лондон представлява актуалната ситуация в Близкия изток. Кабинетът на премиера Т. Блеър не крие негативното си отношение към иницирираната от израелския премиер Б. Нетаняху агресивна политика към палестинските власти. Въпреки това в края на ноември 1997 г. британското правителство е домакин на двустранни разговори между американския държавен секретар М. Олбрайт и министър-председателя Б. Нетаняху. Премиерът Блеър изразява увереност в необходимостта от по-скорошен напредък в мирния процес и изпълнение на ангажиментите, свързани с отстъпки по ключови за мирния процес въпроси, като създаването на палестинска национална държава, статута на Йерусалим и завръщането на палестинските бежанци. Срещата обаче завършва само в рамките на размяната на мнения.

През първата половина на 1998 г. председателството на Великобритания на ЕС се приема с очакванията за по-активна роля на Съюза в света, включително за разрешаването на израелско-палестинския конфликт. Позициите на британското председателство отразяват цялостната стратегия за региона, която не изключва добрите отношения на Обединеното кралство с двете страни в конфликта, но препоръчва спазване и изпълнение на постигнатите до момента договорености, свързани с гарантиране сигурността на Израел и възлагане на по-голяма отговорност на палестинската власт. По принцип британското правителство разглежда ЕС и САЩ като естествени гаранци на мирния процес в региона. Важен приоритет на британското председателство на ЕС е евро-средиземноморското сътрудничество, в рамките на което лейбъристкото правителство предвижда да включи подкрепа за изграждане на евро-средиземноморска зона за свободна търговия до 2010 г. и подписване на нови споразумения за асоцииране с арабските държави-партньори.

Правителството действа и по двете направления. Британският премиер съумява да убеди Б. Нетаняху и Я. Арафат да проведат разговори на 4 и 5 май 1998 г. в Лондон, с участието на държавния секретар на САЩ Мадлин Олбрайт. Разговорите имат две основни цели. *Първо*, Т. Блеър се опитва да постави ЕС и конкретно британската дипломация в по-изгодна и ефективна позиция спрямо САЩ по израело-палестинския конфликт. Срещата на представители на американската и европейската дипломация, на израелци и палестинци ще ограничи и степента, в която последните използват за собствени цели различията на трансатлантическите партньори. *Второ*, срещата в Лондон е и своеобразна подкрепа за инициативата, която американският президент Б. Клинтън лансира пред президента на ПА Я. Арафат и израелския министър-председател Нетаняху в началото на януари 1998 г. във Вашингтон - ПА трябва да предостави гаранции за сигурност на Израел, който в замяна ще се изтегли от нови 13,1% от Западния бряг и Газа, включително от територии, които попадат в зони В и С съгласно споразуменията от Осло.

На практика британският премиер прави опит да издигне ролята на ЕС в мирния процес не само по силата на оказваната икономическа подкрепа за арабските страни от региона, а в директен диалог и с дипломатическо посредничество. Според

него напредък може да се постигне само чрез отказ от крайните идейни позиции на страните в конфликта и с акцент върху по-краткосрочните и практически въпроси.

През следващите месеци обаче напрежението в отношенията на САЩ и Великобритания с арабските държави се изостря допълнително, по повод действията на международния тероризъм след извършените атентати срещу американските дипломатически представителства в Кения и Танзания през август 1998 г. Нестабилната ситуация в рамките на израелско-палестинските преговори и опитите на американската дипломация да съживи мирния процес чрез Меморандума от Уай Ривър (23 октомври 1998 г.), се допълва от отказа на Ирак да сътрудничи на Специалната комисия от инспектори на ООН. На основата на резолюция 1205 на Съвета за сигурност на ООН, с която се осъжда отказът на Ирак да съдейства на инспекторите от ЮНСКОМ, британските и американските сили се подготвят за военен удар. Британско-американската въздушна атака над иракски военни обекти под кодовото наименование „*Пустинна лисица*” продължава от 16 до 19 декември 1998 г. Двете англосаксонски държави подлагат на усилен бомбардировки оръжейни обекти в Ирак. Целите на ударите, според Вашингтон и Лондон, са унищожаване на военния потенциал на Ирак, в това число и способностите за производство на химическо и биологично оръжие.

В същото време позициите на британското правителство по израелско-палестинския конфликт се потвърждават от Европейския съвет по време на заседанията му в Берлин (24-25 март 1999 г.). На 25 март с.г. държавите-членки провъзгласяват еднозначно *„продължителното и безусловно право на самоопределение на палестинците и възможността за създаване на държава”*, и очакват това да бъде постигнато възможно най-скоро. Те изразяват увереност, че демократична, жизнеспособна и суверенна палестинска държава е най-добрата гаранция за сигурността на Израел. В декларацията от Берлин са потвърдени основните принципи за мирно решаване на израелско-палестинския конфликт - резолюции 242 и 338 на Съвета за сигурност на ООН, споразуменията от Мадрид (1991 г.) и Осло (1993 и 1995 г.), както и принципът *„мир срещу земя”*. Въз основа на тези принципи държавите от ЕС ще признаят новата държава, като се предвижда едногодишен период за приключване на преговорите. Израел остро осъжда

декларацията, а министър-председателят Б. Нетаняху и министърът на външните работи А. Шарон заявяват, че преговорите с палестинците трябва да продължат до постигането на решение за окончателния статут. Те изразяват опасението, че палестинската страна може да се възползва от предстоящите избори в Израел, за да извлече тактически предимства в процеса на преговори.

На 23 април 1999 г. пред представители на Икономическия клуб в Чикаго британският премиер Т. Блеър произнася реч, озаглавена „Доктрина за международната общност”, която е анализ на глобалните проблеми и представя своето разбиране за т. нар. три основни елемента на промяната на международните отношения.

Първо, глобалната взаимна зависимост коренно е променила икономическия живот на държавите. Тя представлява политически феномен и явление в областта на сигурността.

Второ, глобализацията е в основата на промените, които настъпват в световната финансова система. Единствено чрез прозрачност, ясни правила на валутна и фискална политика държавите могат да преодолеят неравенствата и противоречията, които поражда глобализираната икономика.

Трето, международната сигурност вече не функционира според закономерностите на глобалното противопоставяне на два блока, а в условията на формираща се международна общност от държави.

Важен елемент на „доктрината за международна общност”, която Т. Блеър предлага, е борбата в защита на правата на човека, която предполага нарушаване на суверенитета на националните държави. Според него „това е справедлива война, която не се основава на териториални амбиции, а на ценности”. Изходът от войната е „началото на нова доктрина на международната общност”, ползите от която ще бъдат за държавите, които споделят ценностите на глобализацията. За останалите държави, управлявани от диктаторски и тоталитарни режими, са допустими интервенции от страна на международната общност.

Третата част на втора глава третира проблемите за регионалната политика на управляващите под заглавие „Лейбъристите и британската политика в Близкия изток (1999 – 2001)”. В тази част се прави внимателен анализ на

ситуацията в Близкия изток след идването на власт в Израел на ръководителя на Партията на труда Ехуд Барак, което бележи определено подобряване на отношенията на Лондон с Тел Авив. Т. Блеър вижда в новия израелски премиер представител на израелските лейбъристи съдейник и продължител на мирния процес. Желанието за възобновяване на преговорите със Сирия не е изненада за Форин офис предвид сходните приоритети на правителството на Рабин през 1992 г. и се възприема положително. Важни за подобряването на двустранните отношения се оказват настроенятия сред представителите на Лейбъристка партия, според които Партията на труда е по-склонна към отстъпки в мирния процес, отколкото е Ликуд.

На 22 юни 1999 г. британският министър на външните работи Р. Кук приветства избора на Е. Барак като „добра възможност за преодоляване на застоя в мирния процес“, а Великобритания ще направи всичко по силите си, за да подпомогне страните „да постигнат траен и справедлив мир в региона“. Новото правителство на Партията на труда дава формален повод на британския премиер да назначи за свой личен представител в блискоизточния мирен процес лорд Майкъл Леви, личен приятел на Т. Блеър, поддържащ тесни контакти с Лейбъристка партия на Великобритания и с Партията на труда в Израел. Между април 1999 г. и юни 2000 г. той осъществява множество посещения под формата на „дипломатически совалки“ в Бахрейн, Йордания, Египет, Оман, Катар, Сирия и Израел с цел постигане на напредък в преговорите.

Първите резултати са налице, тъй като при съгласието и на Вашингтон преговорите между Палестинската автономна власт и Израел са възобновени. На 4-5 септември 1999 г. в Шарм ел-Шейх се провежда среща на високо равнище с участието на Я. Арафат и Е. Барак, при посредничеството на американската, египетската и йорданската страни. Споразумението от Шарм ел-Шейх, подписано на 4 септември с. г., внася известни корекции в Меморандума от Уай Ривър по отношение на сроковете за израелското изтегляне и по окончателния статут на палестинските територии и гаранциите за сигурността на израелската държава. Споразумението предвижда израелско изтегляне от окупираните арабски територии на три етапа до януари 2000 г., освобождаване на 350 палестински затворници, отлагане решението за окончателния статут на Западния бряг и ивицата Газа до

началото на 2001 г., контрол на Израел над политиката на сигурност на Палестинската автономия и нейните институции.

През август с. г. в гр. Берн, Швейцария, с посредничеството на американската дипломация, се провеждат предварителни тайни преговори между израелски и сирийски представители. В края на годината президентът Х. Асад дава съгласието си за възобновяване на преговорите, които първоначално се провеждат във Вашингтон между Е. Барак и сирийския министър на външните работи Фарук Шараа.

Лондон внимателно следи и събитията в Багдад. За разлика от предходните години, когато администрацията на Т. Блеър предпочита силовия подход за възобновяване на проверките за ОМУ в Ирак, в периода 1999-2001 г. британските дипломати съсредоточават работата си върху механизмите на ООН и върху проекта на нова резолюция на Съвета за сигурност на ООН - 1284 /17 декември 1999 г. за създаване на нова комисия за инспекции - ЮНМОВИК, която да замени ЮНСКОМ.

В началото на лятото на 2000 г. израелско-палестинските преговори като че ли отбелязват известен напредък, но скоро възникват противоречия между Арафат и Барак по принципни положения и практически съображения, свързани с опазване на крехкия вътрешнополитически баланс в Израел и в Палестина. Е. Барак настоява за комплексно решаване на всички проблеми, по които все още няма съгласие, включително за границите между двете страни, за правото на завръщане на палестинските бежанци, което се оспорва от Израел, за немилитаризирането на Западния бряг при положение, че всички еврейски селища там се охраняват от гарнизони на силите за сигурност на Израел, за отказа на Израел да отстъпи териториите в Йерусалим, придобити през 1967 г. и други. Ясер Арафат настоява за изпълнение на договореностите от Осло, включително пълно изтегляне на Израел от всички окупирани територии, включително от Източен Йерусалим, за създаване на палестинска държава със столица Източен Йерусалим, за правото на всички палестински бежанци на завръщане в Палестина или на компенсации и други.

След провала на преговорите в Кемп Дейвид позицията на Великобритания отразява скептицизма на някои европейски държави относно възможността на Я. Арафат да се възползва в максимална степен от предложенията на израелската и на американската страна, макар че предложенията на Е. Барак да са очевидно

неприемливи за ПА . Политическите кръгове около Т. Блър и Форин офис еднозначно търсят разрешение на ситуацията в безпрецедентната подкрепа за действията на Б. Клинтън и Е. Барак и необходимостта от по-умерено палестинско политическо ръководство в лицето на Абу Мазен или познатия като Махмуд Абас - най-добрият дипломат на палестинската страна.

Изследването на третата част на втора глава завършва с анализ на причините и последиците от Втората интифада на палестинците, предизвикана от посещението на А. Шарон и въоръжени войници на свещените за мюсюлманите места близо до джамията Ал Акса в Йерусалим на 28 септември 2000 г. Това грубо, съзнателно извършено предизвикателство спрямо палестинците мюсюлмани радикализира палестинското обществено мнение, поставя началото на Втората интифада и на новия сложен период в отношенията на Великобритания с Израел. Този път настроенията във Форин офис са разделени между привържениците на Е. Барак и политическите кръгове, които обвиняват израелската страна като основен провокатор и инициатор на Втората палестинска интифада (септември с. г.).

Великобритания е сред държавите, които предприемат решителни действия за спиране на насилието. През октомври 2000 г. британският външен министър предприема поредица от срещи с основните участници в мирния процес – президентите на Египет и Сирия, Х. Мубарак и Б. Ал-Асад, йорданския крал Абдулла, палестинския лидер Я. Арафат и израелския премиер Е. Барак. Британското правителство разглежда предизборната ситуация в САЩ като добра възможност за ЕС и Великобритания да поемат по-сериозен ангажимент в решаването на израелско-палестинския конфликт.

В навечерието на парламентарните избори през 2001 г. новите лейбъристи преосмислят някои постановки и решения на външната си политика от първия мандат. До началото на септември 2000 г. мнозинството от министрите в правителството на Т. Блър официално се дистанцират от „етичното измерение“ във външната политика, за което настоява Р. Кук. Причините за новата позиция произтичат от възникналите противоречия между теорията и практическото приложение на тази концепция специално в политиката на Обединеното кралство по израелско-палестинския конфликт, по ситуацията в Ирак, доставките на оръжия за

трети страни и други. Промяната на външнополитическата тактика се отбелязва в новия предизборен манифест на Лейбъристката партия *„Амбиции за Великобритания“*. В този предизборен документ се заявява готовността на лейбъристите да развият външната политика и политиката за сигурност и отбрана на ЕС. Потвърдени са и ангажиментите към опазване на международната сигурност. Основните заявени цели са икономическо реформиране на Европа, възобновяване на преговорите в рамките на СТО, създаване на боеспособни и ефективно въоръжени сили и въвеждане на ограничения върху замърсяването на околната среда. За разлика от програмните документи от 1997 г., през 2001 г. новите лейбъристи са склонни да приемат по-традиционни подходи към външната политика и дипломатията. Вместо заявление за това, че Великобритания ще бъде *„сила за постигане на доброто в света“* се залага на активни международни ангажименти, в съответствие с националните интереси, които ще направят *„Великобритания по-силна в света“*.

Третата глава на дисертацията „Британската политика в Близкия изток (2001-2003)“ е посветена на британската външна политика в контекста на глобалните промени в средата на международна сигурност след атентатите от 11 септември 2001 г. в САЩ. Лейбъристкото правителство на Т. Блеър навлиза във втория мандат от управлението си, изправено пред нови предизвикателства както във вътрешнополитически, така и във външнополитически план. Трудностите и колебанията, свързани с вземането на решението за участие във войната срещу Ирак (2002-2003), както и сложните взаимодействия, породени от ситуацията в израелско-палестинските и в американско-европейските отношения, се допълват от немаловажния вътрешнополитически елемент с външнополитически заряд, какъвто е факторът на мюсюлманските общности във Великобритания.

Първата част на трета глава „Атентатите на 11 септември 2001 г. и тяхното отражение върху трансатлантическите отношения и Близкия изток“ систематизира основните интерпретации, предложени от американски, европейски, респективно британски, и арабски анализатори на международния ред след 11 септември 2001 г. Оценките на западните анализатори са нееднозначни. Те отразяват причините, довели до атентатите в различна степен и в дълбочина. Американските и европейските подходи разкриват настъпилото разслоение в трансатлантическото

единство и в усещането за единна общност на западните ценности, която е застрашена от невидим враг. В много анализи се разкрива и диалога между привържениците на неоконсерватизма в американското публично пространство, респективно на последователите на либералния интернационализъм във Великобритания, и онези по-умерени американски и европейски анализатори, които правят опити да проникнат - със средствата на историята, социологията и други науки – в същността на въпроса за отношенията на Запада с мюсюлманския свят.

Събитията от 11 септември 2001 г. оставят нееднозначен отзвук в арабо-мюсюлманския свят. Обществено-политическата мисъл в този свят преди 11 септември 2001 г., а в много по-силна степен след терористичните атаки, може да бъде типологизирана в четири основни категории: *фундаментализъм, традиционализъм, модернизъм и секуларизъм*. Условно в групата на фундаменталистите някои автори разграничават две подгрупи:

1) фундаменталисти, които се придържат стриктно към Корана и Сунната, както и към авторитета на определени харизматични лидери, но довеждат до крайност разбиранията за „*луританската*” ислямска теология;

2) радикални фундаменталисти, които оправдават една агресивна и експанзионистична идеология, която е религиозно мотивирана, но много често си поставя по-далечни политически и социални цели.

Традиционалистите също се делят на две групи: консерватори и реформисти. Консервативните традиционалисти следват буквалното послание на Корана и Сунната, като в много случаи съчетават универсалните послания на религията с традициите на местните общества. Това ги отличава от умерените фундаменталисти. Традиционалистите – реформатори, от своя страна, са по-склонни към компромиси с буквалното тълкуване на източниците на религиозната традиция. Те препоръчват определени, ограничени по съдържание и форма, интерпретации и реформи на етичните и моралните предписания на религията. За разлика от традиционалистите-реформатори модернистите застъпват по-радикални стъпки към реформиране на исляма в духа на модерността, докато движението на секуларистите - в духа на западно-европейския рационализъм – отделя на религията място единствено в личната сфера, но не и в публичното управление.

Общият извод от системния анализ показва, че в центъра на обществените дебати застава проблемът за съотношението между религия и политика. Американската и британската външна политика след 11 септември 2001 г. обаче поставят пред сериозни предизвикателства както политическата власт в арабските държави, така и традиционните обществени отношения. Дилемата, пред която много арабски правителства и режими много скоро се изправят, е между неизбежната демократизация на обществените отношения, която ще засили позициите на фундаменталисти или екстремисти, и евентуално на авторитарното управление, което поражда още по-голямо социално недоволство във вътрешен план и остри критики отвън.

Втората част на трета глава третира проблема „Близкият изток между Втората интифада и войната в Ирак”. В изследването на този проблем на преден план поставяме реакциите на британското правителство на атентатите от 11 септември 2001 г. и дипломатическите усилия за формиране на международна коалиция в борбата срещу тероризма. Научният анализ показва *първо*, важността на специфичния британски подход, който обвързва решаването на арабско-израелския конфликт с войната в Ирак и проблемът за присъствието и участието на мюсюлманските общности в публичната сфера на Обединеното кралство. *Второ*, различието между европейските държави и САЩ се превръща в трайна характеристика на трансатлантическите отношения. Великобритания се старее да бъде много по-умерена и балансирана, но в създалата се ситуация тя е лишена от полезен ход и от възможност да влияе на събитията. *Трето*, фундаменталното разделение в позициите е в поставянето на приоритетите в Близкия изток. За САЩ приоритетни са сигурността на Израел и интересите им в Афганистан и в Ирак, докато за Лондон и ЕС в основата на желаната стабилност на региона лежи израелско-палестинският мирен процес.

В хода на дипломатическата подготовка на войната в Ирак и на политиката в Близкия изток изключително важни и интересни са двустранните срещи на американския президент и британския министър-председател. Последният прави сериозни опити за легитимация на американските действия, като използва средствата и методите на международните правителствени организации. Най-очевидният

пример за това са опитите на Тони Блеър да убеди неохотно приемащата съвети администрация на президента Буш, да получи подкрепа от страна на ООН за действия в Ирак макар и при определени условия за задълженията на Великобритания. Тези опити обаче имат страничен ефект – настъпва колебание в подкрепата на позицията на Блеър в редиците на самата Лейбъристка партия повече, отколкото в самия ЕС, тъй като САЩ получават необходимата подкрепа за своите действия от новите държави-членки на ЕС - Полша и Чехия.

Фактите, съдържащи се в разкритите официални дипломатически документи, ясно показват, че в края на 2002 г. и в началото на 2003 г. британската дипломация трудно поддържа крехкия баланс между подготовката на войната в Ирак и дипломатическите усилия за решаване на израелско-палестинския конфликт, от една страна, и стабилността на трансатлантическите отношения, от друга страна.

Решението на Тони Блеър да се присъедини към американските усилия за свалянето на режима на Саддам Хюсеин се сравнява с провалите на английската дипломация в Мюнхен през септември 1938 г. и в Суец през късната есен на 1956 г. С други думи, моментът има решаващо значение за бъдещето на британската външна политика в Близкия изток. Решението на Блеър за участие във войната в Ирак отразява основната теза на атлантизма във външната политика на Великобритания, която се основава на идеята за специалните отношения със САЩ. Въпреки това участието на британските въоръжени сили в Ирак е причина за силна опозиция и конфронтация. Блеър се опитва да тушира тези настроения, като заявява, че намесата на Великобритания в Ирак е продиктувана от стремежа да се насърчи демокрацията в региона.

На фона на дипломатическата и военна офанзива в Ирак през март 2003 г., основният израелско-палестински възел на противоречия в Близкия изток остава в сянката на усилията на британската и американската дипломация да разпространят западния модел демокрация в арабския свят, цел, която е все още непостижима. Въпреки усилията на посредническата мисия на „голямата четворка” – САЩ, Русия, ЕС и ООН - да дадат нов тласък на мирния процес в Близкия изток през април 2003 г., „Пътната карта” за Близкия изток не предлага по-различна формула от предложената десетилетие по-рано в Осло. До края на 2003 г., а и през оставащите

години от управлението на президента Буш в САЩ и на премиера Блеър във Великобритания, в Близкия изток съществуват две противоположни тенденции, които изключват възможността за траен мир между Израел и Палестинската власт. Многостранната дипломация и преговорите, олицетворени от „Пътната карта” и опитите за диалог и разбирателство с арабските държави и Израел, се сблъскват с едностранния подход на Израел и отчасти на САЩ да наложат трайно решение със силови средства и методи. Великобритания е в неизгодната позиция на застъпник за дипломатически решения и едновременно с това съюзник на САЩ.

Третата част на трета глава за първи път в българската историопис се поставя проблема за „Мюсюлманските общности във Великобритания - между изолация и участие в публичната сфера”. В изследването на проблема се разкриват и систематизират генезисът и историческото развитие на мюсюлманските общности във Великобритания, както и съвременните идейни и политически тенденции сред нейните най-активни представители и техните реакции спрямо външната политика на Обединеното кралство в Близкия изток.

Мюсюлманските общности в съвременна Великобритания се формират исторически в епохата между апогея на британския колониализъм и постмодерната среда с характерните за нея глобализация на ценностите и двояко взаимодействие между политиката и религиозното съзнание. Съчетаването на обществената и политическата система на Великобритания с многоликите и нееднородни мюсюлмански общности от различни краища на бившата колониална империя поставя по-широкия изследователски въпрос за практическото приложение на обусловената от религията идентичност в публичната сфера в Европа.

Съвременното развитие на мюсюлманските общности в по-тесен британски контекст се свързва с продължителния и неравномерен процес на формулиране (посредством правни, политически, социални и философски подходи) на темата за идентичността и нейните проявни форми. Публичното пространство на мюсюлманите във Великобритания е съвкупност от множество „прецеденти” на групи или общности, които формират собствени стратегии за оцеляване и участие в обществения живот, но не са в състояние да следват единно разбиране за нормативен текст и подтекст, определящи взаимодействието на религиозното съзнание с

динамичния социален контекст. Мюсюлманските общности формират идентичността си в зависимост от географския критерий (по произход – от Южна Азия, Близкия изток и други), религиозната традиция (барелвити, деобанди, сунити-традиционалисти или ислямисти), или реакцията на съвременните политически и обществени процеси (умерени, крайни – екстремисти или аполитични – суфии) и други. В зависимост от това британските мюсюлмани възприемат различни стратегии на поведение в публичното пространство на Великобритания – от деислямизация и асимилация, през частично обновление до колективна изолация и капсулация на общностите. Противоречивата външна политика на лейбъристите след 1997 г. и някои непопулярни вътрешнополитически решения са причина за радикалния прочит на израелско-палестинския конфликт и на войната в Ирак, който правят британските мюсюлмани. Британската мюсюлманска обществена опозиция, почти без изключения между крайни и умерени, се присъединява към призивите за унищожаване на еврейската държава въз основа на радикалната ислямистка интерпретация на блискоизточния конфликт.

Изводът, до който достига изследването, е, че публичната сфера на мюсюлманите във Великобритания е преди всичко гражданска сфера, в която крайни и умерени обществени прояви на религиозното съзнание си дават среща, но резултатите от въздействието на религията като обединяващ фактор остават нееднозначни. Положителен напредък се постига в сферата на гражданското общество и защитата на правото на достоен живот, както и автономност на образованието и религията. В областта на политическото представителство и „признаване” успехите са повече от скромни.

3. Основни изводи от научното изследване

Настоящото научно изследване, посветено на проблемите, принципите, целите и задачите на външната политика на Великобритания в Близкия изток в продължение на повече от едно десетилетие – 1991-2003 г. - представлява системно изложение на факти, събития и процеси в тяхното развитие на фона на панорамата на световните промени и прехода от студена война към нов международен ред, обогатени със съвременни научни теории за посочените явления, за новите процеси в региона и за

новите решения в глобалната система на международните отношения, част от която са и регионалните междудържавни контакти в региона на Близкия изток и Иран.

Краткото историческо въведение, посветено на първоосновите на британската външна политика след 1945 г. в епохата на утвърждаване на блискоизточния национализъм и упадък на колониалното господство на държавите от Западна Европа, и съчетано с особеностите на политическите реалности в региона на арабския Изток, е необходима предпоставка за конкретния подход към съвременните проблемите на блискоизточната политика на правителствата в Лондон, пряко свързана с философията на атлантизма и близките отношения на Великобритания със Съединените американски щати.

Разработено на принципа на историческата последователност и системния анализ, научното въведение към същинското изследване доказва, че:

- външната политика на Великобритания в Близкия изток в годините на студената война се придържа към принципа на „*трансфер на стратегическото влияние*” към САЩ, зад който се „*пласират*” позициите на британската държава, която се стреми да запази присъствие и ограничено влияние в региона на арабския свят;
- неуспехът на Великобритания да наложи в региона и в отношенията си с отделните арабски страни т. нар. западноевропейската модерност, разбрана като система от стратегически съюзи, се дължи на две обективни реалности – подценяване на националистическите сили на арабския свят и надценяване на собствените, т.е. британските възможности; Великобритания, съвместно със САЩ, не успяват да спрат възхода на арабския национализъм;
- провалът на Великобритания в Суец през 1956 г., Юлската антимонархическата революция в Ирак през 1958 г. и Шестдневната арабско-израелска война през 1967 г., съчетани с общия исторически процес на упадък на военно-политическото господство на Великобритания в региона, са факторите, които определят развитието на процеса на „отстъпление” на британската дипломация от аванпостовите на стратегическо влияние в Близкия изток;

- Икономическите интереси, свързани с доставките на петрол, търговията с оръжия и достъпа до новите финансови пазари в региона на Персийския залив, вземат превес над прякото военно и политическо присъствие на голямата европейска държава в Близкия и Средния изток;
- от средата на 80-те и началото на 90-те години на XX в. се наблюдава процес на „завръщане” на британската външна политика в Близкия изток, доказано от действията на британските правителства на М. Тачър и Дж. Мейджър в инициативите на САЩ за разрешаване на блискоизточния израелско-палестински конфликт, за участието на британски въоръжени сили във войната в Персийския залив (1990-1991 г.) и други;
- европейският вектор в британската външна политика в Близкия изток, чиито първооснови са поставени още през 1973 г., намира пълно проявление в периода 1993-1997 г. с присъединяването на Великобритания към Договора от Маастрихт през 1993 г., въвеждащ Общата външна политика и политика за сигурност на ЕС, и участието на Великобритания в учредяването на Евро-средиземноморското сътрудничество с Барселонската декларация от 1995 г.

Същинските прояви на съвременната британска външна политика през 90-те години на XX в. се свързват с историческите реалности, утвърдени в хода и след края на студената война, с модерните технологии, научната, информационната и комуникационната революции и процеса на глобализация. Практическият политически израз на тези тенденции се свързва с възхода на „новите лейбъристи” през 1997 г.

Научните доказателства за влиянието на тези процеси върху външната политика на Великобритания в Близкия изток позволяват да синтезираме изводите от изследването на тази политика, осъществявана през 1993-1997 г.:

- „Новите лейбъристи” и техните политически идеолози премиерът Т. Блеър и министърът на външните работи Р. Кук създават и развиват външнополитическа концепция, основаваща се на ценностите на *либералния интернационализъм, доктрината за международната общност, концепцията за хуманитарните интервенции и етичното измерение на външната политика*. Видимо отстъпваща от позициите на традиционната

британска дипломация на „баланс на силите”, новата външнополитическа концепция е в основата на съвременната програма на Лейбъристката партия и на нейните правителства за „завръщане” на британския фактор в региона на Близкия изток по силата на икономическите и търговските интереси на страната и по съображения от военен и политически характер;

- Първите практически стъпки на „новите лейбъристи” са свързани с политика на баланс между подкрепата за американските усилия за решаване на израелско-палестинския конфликт и участието в инициативи на равнището на Европейския съюз за подобряване на политическите, икономическите и културните измерение на диалога с държавите от Близкия изток;
- В периода 1997-2001 г. британската дипломация активно търси ниши за дипломатическа активност в Близкия изток, конкретно за възобновяване на мирния процес между ПА и Израел и за решаване на постоянната криза в Ирак. Най-добрите идеи на правителствата в Лондон обаче не постигат успех поради негативното отношение на израелските управляващи и реално признатата второстепенна роля на Великобритания в глобалната система на международните отношения;
- Важен елемент на външната политика на Обединеното кралство през посочения период е гарантирането на международната сигурност, застрашена от действията на международния тероризъм, радикалния ислямизъм и опасността от използване на оръжия за масово унищожение от носителите на тези разрушителни и опасно предизвикателни сили на най-новото време.

Външната политика на британските правителства след атентатите на терористи във Вашингтон и Ню Йорк на 11 септември 2001 г. придобива особена активност, която намира отражение в системата на международните отношения в Европа, в Близкия изток и в параметрите на атлантическата солидарност. Тя поражда множество реакции и дискусии, предизвикани от поведението на премиера Блеър, от неговата политическа философия за съвпадение на интересите на страната с тези на най-голямата сила в света – хегемонът Съединени американски щати, и от неговата настойчивост да приема мотивите на САЩ за решенията да започнат „война против тероризма” в Афганистан (7 октомври

2001 г.) и да нападнат Ирак (20 март 2003 г.). Следовниците на премиера и неговите непримирими критици имат свои съображения.

Научното изследване обаче дава основание да обобщим главните констатации и оценки за действията на държавниците на Великобритания по следния начин:

- Атенатите от 11 септември 2001 г. са предмет на множество интерпретации на западни и блискоизточни анализатори, които отразяват определени исторически нагласи и политически тежнения, утвърдени още от периода на колониализма на западните държави в Близкия изток и доразвити в периода след края на студената война под силното въздействие на глобализацията и модерните технологии. Британската интерпретация на атентатите отразява стремежът към укрепване на трансатлантическите отношения и утвърждаването на Британските острови в качеството на съвременен „мост“ на взаимодействие между Вашингтон и Брюксел;
- Качествените промени в системата на международната сигурност, определени от активността на международния тероризъм и неговите клетки по целия свят, и наложеният от САЩ нов международен ред на едностранни решения на всички международни проблеми, т. нар. унилатерализъм, намират отражение непосредствено върху регионалните междудържавни отношения в Близкия изток, върху развитието на израелско-палестинския конфликт и търсенето на методи и прийоми за неговото разрешаване в мирен процес, както и върху политиката на САЩ и Великобритания спрямо Ирак, недоказано обвинен за пряка връзка с атентатите от 11 септември и за притежанието на оръжие за масово унищожение;
- Великобритания участва активно в развитието на тези процеси, като се опитва да им придаде еднаква тежест в дневния ред на международната политика на Европа и на САЩ. Редица фактори, сред които влиянието на радикалните сили в отношенията между Израел и ПА, стремежът на президентската администрация на САЩ да постигне демократизация на страните от Близкия изток без необходимите анализи и подготовка, различното отношение на няколко групи европейски държави по следваната от САЩ външна политика с

пренебрежение към ООН и други, обаче не позволяват на Лондон да осъществи тази цел;

- Външната политика на Великобритания в Близкия изток през 90-те години на XX в. и първите години на XXI в. извежда на преден план прикритите в продължение на десетилетия вътрешнополитически проблеми, свързани с имиграцията, формирането и утвърждаването на мюсюлманските общности на територията на Обединеното кралство и нарастването на тяхната активност в политическата и публична сфера. Историческо развитие и съвременното състояние на мюсюлманските общности във Великобритания, свързани с философията на мултикултурализма и проявите на идентичността, отразяват две важни тенденции - на неолиберализъм в икономиката и на либерален институционализъм във външната политика.

В настоящия дисертационен труд, изграден на основата на богат документален материал, на важни политически документи, научни исторически и политологически изследвания и анализи, се налагат по логичен и доказателствен път главните научни заключения за външната политика на Великобритания в региона на Близкия изток в периода от 1993 до 2003 г. както следва:

Първо, през втората половина на XX в. Великобритания е исторически свързана с развитието на две историческия реалности - трансатлантическите отношения и конфликта в Близкия изток, който в хода на десетилетията леко променя своето централно съдържание. В своето време забележителният държавник и политик Уинстън Чърчил поставя Великобритания в центъра на три концентрични кръга от пресичащи се интереси – САЩ, Нова обединена Европа и Британската общност на нациите. Днес тази стратегическа формула включва САЩ, ЕС и колониалното наследство на Великобритания доколкото то съществува дори и в морален план.

Второ, политиката на Великобритания в Близкия изток през 90-те години на XX в. е пряк резултат от специфичното историческо развитие на страната и от сложните процеси на трансформация на една велика колониална империя в държава с потенциал и възможности на средна външнополитическа сила в глобалните и в регионалните системи на международните отношения.

Трето, независимо от трансформациите, през които преминава Великобритания, нейната външна политика се отличава с приемственост и устойчивост на целите и интересите в Близкия изток, с типично британски модел на поведение, който може да се нарече постколониален, но винаги подчертаващ самоувереност и традиционна британска аристократичност.

Четвърто, Великобритания заема особено положение в средите на големите сили в света. Тя се стреми да бъде на първо място до САЩ и на едно от водещите места в Европа, положение, което се отличава от времето на 40-те и 50-те години на ХХ в. В последното десетилетие на ХХ в. и началото на ХХІ в. Обединеното кралство поддържа тази уникална ситуация с два важни елемента – запазване позицията на най-близък партньор на САЩ и отстояване на специфична британско-европейска позиция по най-актуалните въпроси на Близкия изток.

Пето, през 90-те години на ХХ в. Великобритания показва, че успява да се впише в посредническите мисии между Израел и Палестинската автономия, но не съумява да преодолее демонстрираното от арабските държави недоверие, независимо от многополюсния характер на външната ѝ политика, и силните позиции на САЩ в региона, пред които Британия отстъпва. Този факт създава неприятни преживявания за британските държавници, ставащи обект на критика и черен хумор.

Шесто, във външната политика на Великобритания винаги има явни и съзнателно прикривани факти и действия, които се разкриват след десетилетия, но за всеки исторически период те налагат своето значение и актуалност.

Седмо, независимо от аргументите на британските министър-председатели и техните външни министри, политиците в Обединеното кралство не са в състояние да оказват съществено въздействие върху решенията на по-големия партньор – САЩ, а се присъединяват към американските позиции, макар и със собствена аргументация.

Осмо, британските мюсюлмански общности, макар и утвърдили се като неизменен фактор засега само от вътрешнополитическия пейзаж на Великобритания, ще стават все по-организирани и настойчиви в опитите си за активно участие във външната политика на страната, а Близкият изток за тях ще бъде обект с приоритетно значение.

През последните години на XX в. и през първите години на XXI в. все по-ясно и категорично се проявява необходимостта от внасяне на нюанси във външната политика на Обединеното кралство и от стремеж да се регулират и балансират механизмите, които управляват трансатлантическите отношения и определят блискоизточната политика на Великобритания. Тази роля е подходяща за Великобритания предвид дипломатическите и външнополитическите традиции на страната. Често обаче политиката на баланс между интересите на САЩ и държавите от ЕС може да бъде гаранция за неуспех на собствените британски инициативи. Те обаче определят преходния и преломния характер на външнополитическите действия по време на управлението на Т. Блеър и новите лейбъристи.

Посочените особености на британската външна политика в Близкия изток в определена степен оказват влияние и върху действията на следващите правителства на лейбъриста Гордън Браун и на консерватора Дейвид Камерън. Те обаче се изправят пред нови предизвикателства в Европа и в Близкия изток. Традициите на една от най-старите дипломатически школи – британската – обаче остават и ще продължават да определят поведението на Великобритания на световната и на регионалните сцени на международни отношения.

СПРАВКА

за научните приноси в дисертацията

Проблемът за външната политика на Великобритания в Близкия изток през 90-те години на XX век до този момент не намира място в задълбочени научни проучвания в нашата страна. Настоящата дисертация е първото цялостно интердисциплинарно изследване, посветено на конкретни проявления на външната политика на Великобритания в Близкия изток на фона на трансатлантическите ценности на управляващите в Лондон и базирано на широкоспектърен изворов и изследователски материал. Въведените за първи път в научно изследване документи, материали на Форин офис, на “Даунинг стрийт” 10 и други позволяват да се постигнат определени научни приноси в представеното изследване.

Първо, научен принос за историята на съвременните международни отношения е систематизирането и анализирането на най-важните аспекти на британска външна политика в Близкия изток и в Европа, реализирани през 1993-2003 г.

Второ, определен научен принос представлява цялостното изследване на принципите и приоритетите на външната политика на британските правителства (на консерватори и лейбъристи) през 90-те години на XX в. по проблемите на арабския регион и по европейския диалог, третиращ блискоизточните проблеми и конфликти. За този принос допринася задълбоченото проучване на програмните документи на двете партии, както и на трудовете на идеолозите и създателите на техните външнополитически стратегии в региона на Близкия изток.

Трето, научен принос на дисертацията е пълното систематизиране на интерпретациите на водещи американски, европейски, британски и блискоизточни анализатори на ситуацията в Близкия изток след атентатите от 11 септември 2001 г.

Четвърто, научен принос се прави в изследването на проблема за цялостната стратегия на Великобритания във външните отношения с държавите от Близкия изток, на фона на критериите на трансатлантическото единство, решаването на израелско-палестинския конфликт, защитаването на британските национални интереси през 1997-2003 г.

Пето, научен принос на изследването е въвеждането в употреба на документални текстове и трудове на автори, които до този момент са слабо популярни, а в някои случаи и непознати на българската научна общност. В тези текстове се разкриват теории и концепции за външната политика и международните отношения по принцип, за проблема за идентичността на мюсюлманските общности във Великобритания, респективно в Европа, и очакванията за тяхната политическа активност.

Шесто, определен научен принос е изследването на проблемите на британските мюсюлмански общности с пъстротата на произхода и на религиозните вярвания и със съживяването на техните политически позиции в рамките на британското общество.

СПРАВКА**за публикациите по темата на дисертационния труд**

1. Мюсюлманските общности във Великобритания: между идентичност и различни варианти за участие в публичната сфера. - „Християнство, ислям и източни религии: нормативен текст и социокултурен контекст, Съставител и научен редактор: Симеон Евстатиев, София: Издателство „Изток-Запад”, 2011.
2. The Barcelona Process as seen through British eyes, L'Europe en formation, No 356, August 2010.
3. Unity, “Shareness or Contestation: Defining Mediterranean Identities, paper presented at International Conference of Junior Researchers in Mediterranean and Near Eastern Languages and Cultures, December 13-15, 2010, (upcoming publication).